

Розділ 2. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

УДК 332.012.23

Блазун І. С., Дмитришин Л. І., Романків І. М.

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто основні підходи до формування концепцій регіонального розвитку економіки. При цьому виявлено еволюцію підходів від теорії локалізації до теорії просторової економіки, а також розглянуто концепції промислових районів та промислових кластерів.

Ключові слова: регіональна економіка, теорія локалізації, теорія просторової економіки, промисловий кластер.

І. Постановка проблеми. В умовах активного включення України у світові процеси глобалізації та регіоналізації особливої ваги набувають регіональні аспекти стратегії соціального-економічного зростання держави. У цьому контексті особливо актуальними є питання економічного та соціального розвитку регіонів на підставі позитивних структурних зрушень галузевої, просторової та функціональної систем, відновлення й зміцнення ефективного співробітництва регіонів, зменшення міжрегіональних диспропорцій, раціонального використання економічного потенціалу кожного регіону. Забезпечення наукових підходів під час формування і реалізації регіональної політики вимагає чіткого обґрунтування вибору її концептуальних засад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками термін «регіональна політика» міцно закріпився в економічному лексиконі як науковців у галузях економічних та суспільних наук, так і представників усіх рівнів державного управління. Необхідність регіональної політики впливає з регіональної дискретності простору, нерівнозначності регіонів за чинниками і завданнями їхнього розвитку, внаслідок чого будь-яка державна політика будується диференційовано в регіональному аспекті. Водночас проведений аналіз наукової літератури [1-6] свідчить про те, що існують суттєві розбіжності у тлумаченні змісту регіональної політи-

ки, формулюванні її мети та завдань в залежності від обраного концептуального підходу.

II. Метою даної статті є аналіз основних підходів до формування концепцій регіонального розвитку економіки від їх зародження до сьогодення.

III. Виклад основного матеріалу. Теоретичною основою регіональної політики є концепції регіонального розвитку, більшість з яких виникли на різних етапах досліджень, або ж запозичені з різних економічних теорій. Хоча сьогодні бракує однорідної, універсальної та загальної теорії регіонального розвитку, науковці весь час намагаються класифікувати наявні напрацювання, а також їх адаптувати до нинішнього стану ринкових відносин. Найбільш багатосторонню класифікацію запропонували Штакельберг та Хане [7], які структурували їх на групи: теорії локалізації, які пояснюють просторові структури, і теорії росту або розвитку, які зосереджуються на ідентифікації та поясненні просторово різних економічних процесів росту та розвитку. Прийнятний на окремих етапах економічного розвитку вид теорій визначав форми управління регіональних суб'єктів державними органами. Тобто він визначав форму регіональної політики.

Іншою класифікацією є групування, запропоноване Стралом [8], яке побудоване на двох критеріях: перший пов'язаний з дилемою «ле-сеферизм чи інтервенціоналізм у регіональному розвитку», другий структурує теорії залежно від рівня їх оригінальності на першочерговості формулювання на оригінальні теорії, вторинні концепції та концепції, які об'єднують окремі часткові теорії.

Аналогічний огляд концепцій провів Гросс [9]. При цьому ним запропоновано класифікувати теорії відповідно до рівня зацікавленості держави у формуванні регіонального розвитку (масштаб інтервенціоналізму держави). Подібну класифікацію також запропонував Шуль [10],

в якій він виокремлює теоретичні аспекти, які мають найбільший вплив на практику регіональної політики, тобто лібералізм та етатизм, а крім того, теорії і концепції в галузі економічної географії, економіки, суспільних та інших наук, які у ХІХ та ХХ століттях пояснювали деякі аспекти суспільно-економічних процесів у просторі.

Найбільш універсальною все-таки є класифікація, запропонована Штакельбергом та Хане. До першої групи теорії ці автори зараховують теорії локалізації, натомість до другої – теорії росту та розвитку, які поділяються на три групи:

- 1) «зверху» – І (класичний підхід),
- 2) «зверху» – ІІ (теорія поляризації),
- 3) «знизу».

Розвиток економіки кожного типу, незалежно від її просторової організації (національна чи регіональна) формується завдяки розміщенню на певній території економічних суб'єктів, з якими найчастіше пов'язують різного роду інвестиції. Масштаб цих інвестицій, зокрема, визначає їх силу та напрямки розвитку. Для аналізу та прогнозування економічної діяльності до цього часу формулювались та розвивались так звані теорії локалізації [11], початки яких сягають ХVІІІ ст. Їх елементи можна знайти вже в працях класичної політичної економіки (Рікардо і Сміт) чи фізіократів (де Монтеск'є і Кене). Однак як окремий напрямок досліджень, теорія локалізації розвинулася лише у ХІХ ст. Як кожна теорія, вона проходила декілька етапів розвитку:

- теорії локалізації сільськогосподарської продукції,
- теорії локалізації виробництва (окремого виробничого підприємства),
- теорії економічної бази,
- теорії центральних осередків,
- теорії просторової економіки.

Перший етап пов'язаний із загальним виникненням теорії локалізації і формулюванням Йоганном Гайнріхом фон Тюненом у 1826 р. теорії локалізації сільськогосподарської продукції. У моделі, яку запропонував Тюнен, основне значення для вибору найкориснішого виду і місця вирощування, має ринок збуту, а фактично відстань від нього, з чим пов'язана вартість транспорту. Представником теорії локалізації, характерної для другого етапу, є теорія локалізації виробництва Альфреда Вебера. Вона стосувалась локалізації окремого вироб-

ничого підприємства, що гарантувало максимальну економію витрат. На її основі була сформульована теза, що мінімальні витрати на транспорт є основним чинником локалізації виробництва. Цю теорію пізніше розвинули зокрема Август Льош та Едгар М. Хувер [12].

Однією з найпопулярніших теорій, які пояснюють регіональний локальний розвиток, є теорія економічної бази, пов'язана в основному з проблематикою розвитку міст. Її основне положення в області регіонального і локального розвитку зводилося до твердження, що цей розвиток спирається на експортну діяльність. Звідси було прийнято, що фірми та експортні сектори утворюють економічну базу цієї території, а тому є основою її економіки.

Найбільш поширеною теорією регіонів з етапу розвитку теорії центральних осередків є теорія центральних місць Вальтера Крісталлера. Розвиток теорії центральних місць В. Крісталлера здійснив А.Льош в теорії ринкової мережі. До цієї групи теорій належить теорія полюсів зростання Франсуа Перу. На першому етапі вона стосувалась передусім домінуючих на ринку економічних суб'єктів, а саме найбільш розвинених. На другому етапі положення теорії відносились до найбільш розвинених регіонів, на яких розміщені високотехнологічні галузі промисловості, конкурентоспроможні на міжнародній арені.

Аналогічною до теорії полюсів зростання є теорія географічних центрів зростання, яку запропонував Альберт О. Хіршман. Згідно з його підходом, економічний розвиток проходить нерівномірно і сконцентрований у географічних центрах зростання, які поширюються на сусідні території.

До цієї групи теорії належить також теорія механізму замкнутого кола Гуннара Мердала. Проте він звертає увагу на наслідки розвитку економіки у просторовій системі в ситуації, коли розвиваються центри зростання. Він стверджував, що:

- регіональне розрізнення регіонів поглиблюється з часом;
- полюси зростання розвиваються щораз швидше, тоді як значно бідніші регіони потрапляють у стагнацію;
- автоматичного механізму не зможе перервати ринкова саморегуляція.

Подібну теорію, але з іншими пропозиціями суспільної діяльності, запропонував Джон Фрідман у своїй концепції центру та периферії.

Його пропозиції щодо суспільної діяльності, зокрема, полягали в стимулюванні розвитку, який опирається на корені росту, підтримку побудови інфраструктури світових метрополій, а з метою покращення положення периферійних територій – стимулювання розвитку центрів.

Аналогічну до теорії Фрідмана концепцію сформулював Мануел Кастелс, яку назвав теорією мережі. Беручи до уваги економічний розвиток у світовому масштабі, він вважав, що цей розвиток є просторово різноплановим процесом, основними тезами якого є:

- центрами зростання є найбільші метрополіси та технополіси (меншою мірою промислові регіони);
- ці території домінують над світовою економікою;
- зосереджують економічний, фінансовий, інноваційний та ін. потенціали;
- є світовими осередками культури та політики;
- мають передові винаходи, нові технології та інновації;
- між ними утворюється комунікативна сітка передачі інформації, наукової думки, товарів, моди, капіталу, тощо;
- суспільство стає мережевим суспільством, проявом чого є домінуюча роль еліт, її вільне переміщення та взаємна комунікація.

У теорії Кастелса немає відповіді на питання: що відбувається з територіями поза глобальною мережею і якими є пропозиції протидії наростаючим регіональним диспропорціям.

Наступним етапом розвитку теорії є праці в області просторової економіки, які започаткували Айзард, Лефбер та фон Бьовентнер, поєднуючи теорію локалізації з частково опрацьованою теорією економічного простору. Ці праці відіграли важливу роль у поясненні чинників, які диференціюють простір. У контексті значення агломераційних чинників для теоретичних основ регіональної політики важливими є бажані закономірності в області агломераційних ефектів та модельного процесу урбанізації.

З огляду на складність цієї проблематики у наступні роки розвивались різноманітні наукові напрямки, серед яких варто підкреслити введення до просторової економіки питань просторової динаміки та самоорганізації шведським вченим Хагерстрандом, який опрацював модель і провів емпіричні дослідження, що сто-

сувалися дифузії інформації та інновації. Цей напрямок досліджував П.Кругман, який в своїх роботах запропонував гіпотези існування рівноваги в області локалізації та просторової структури. А.Г.Вілсон також зробив спробу інтеграції просторової економіки як дисципліни знання, стверджуючи, що для розв'язання проблем під час аналізу міст і регіонів може застосовуватись модель інтеракції та локалізації, а в соціально-економічному аналізі міст і регіонів – запозичене з фізики поняття ентропії.

Фазові моделі регіонального розвитку спираються на твердження, що процес суспільних, політичних та економічних змін проходить не лінійно, а фазами. Найбільш відомими моделями є деактуалізована марксистська з домінуючою роллю «провідного сектора», цикли Кондратьєва, які базуються на циклах кон'юнктури, і життєвих циклах, що побудовані на фазах життя продукту.

Прихильники стратегії рівноважного (Нурксе (1953), Розенштайн-Родан (1961)) і нерівноважного (Хіршман (1958) і Стрітен (1964)) розвитку зробили спробу відповісти на ключове питання, яким чином описані інвестиційні стратегії можуть подолати «замкнуте коло пасток розвитку» і як швидко можуть досягнути наступної його стадії.

Натомість представники теорії поляризації стверджують, що існуючі стани нерівноваги пришвидшують циклічно нагромаджений процес розвитку, який може призвести до виникнення ще більших відмінностей, тобто поляризації секторної чи регіональної.

Теоретичною опозицією щодо теорій розвитку «зверху», які описували «ієрархічний» світ і акцентували роль агломераційних центрів, є теорія регіонального розвитку «знизу». Представники цього теоретичного напрямку були прихильниками тези про те, що регіони – це периферійні території, що можуть ініціювати спрямовані на розвиток імпульси.

Інші науковці зосередились на нових промислових районах (дистриктах), що є реінтерпретацією, яка пов'язана з відходом від теорій регіонального розвитку та переходом до теорій, які брали до уваги територіальну систему. Йдеться передусім про праці італійських економістів Дж. Беккатіні та Ч. Антонеллі, продовжувачів теорії А. Маршалла, які визнавали, що промисловий район (дистрикт) «є суспільно-територіальною одиницею, де підприємці дуже добре зінтегровані з локальною громадсь-

кстю, в якій існує система вартостей, що характеризує норми і види поведінки».

Черговою групою теорій, які беруть початок від концепції промислових районів А. Маршалла, є теоретичні концепції еластичного виробництва і спеціалізації [13], які стосуються груп малих та середніх підприємств, що легко міняють виробництво та еластично пристосовуються як до ринкових очікувань споживачів, так і до технологічних новинок. Як стверджують їх автори, М. Піоре і Ч. Сейбл [14], система базується на близькій кооперації суб'єктів, яким властиві спільні цінності та суспільні взаємовідносини, основою яких є взаємна довіра.

Розвиток глобалізації та зміни організації виробництва зумовили також зміни у результатах досліджень феномену промислових районів. Їхнім результатом була еволюція концепції локальних систем виробництва та інновації.

Наближеною до теорії промислових районів є концепція промислових кластерів. У теоретичному аспекті та в економічній політиці вона набуває особливого значення. Метою функціонування кластерів у регіональному та локальному розрізі є підвищення рівня конкурентоспроможності. До дій, які можуть сприяти побудові чітко функціонуючої системи підприємств, в утриманні і залученні знань (*know-how*), а у зв'язку з цим, зміцненню конкурентної позиції кластера і, як результату, регіону, можна віднести:

- зміцнення та вдосконалення співпраці між підприємствами;

- вдосконалення технологічних компетенцій, пов'язаних з присутністю дослідницьких та таких, які стосуються розвитку, організацій у рамках утворення кластерів;

- інтеграцію в мережі з клієнтами, субпідприємствами і постачальниками, яка сприятиме утворенню тісних зв'язків з суспільно-економічними суб'єктами та окремими територіями;

- включення підприємств до транснаціональних мереж, що дасть можливість доступу до нових ринків;

- підтримка мобільності працівників в межах кластерів.

Результатом такої ціленаправленої політики є реформування кластера у регіональну систему інновації (РСІ).

Визначна роль у цьому процесі надається суспільному чиннику, дії якого повинні охоплювати:

- у межах чинників пропозиції:

- допомога розвитку загальної та спеціалізованої інфраструктури,

- організація спеціалізованої освітньої та підготовчої діяльності,

- підтримка дослідницьких та таких, які сприяють розвитку, робіт;

- у межах чинників попиту:

- створення ефективних рецептів, які стимулювали б інноваційність підприємства,

- публічні замовлення на продукти та послуги кластера;

- у межах стратегії фірм:

- дії, які елімінують бар'єри конкуренції на даній території,

- просування експортних здібностей кластера.

IV. Висновки. Аналізуючи еволюцію основних концепцій регіонального розвитку, необхідно зауважити, що доробки у цій сфері є надзвичайно багатими, різноманітними та складними. Вони змінюються у процесі історичного суспільно-економічного розвитку і відрізняються в залежності від місця виявлення. Сучасне тлумачення теорії регіональної економіки багато в чому відрізняється від попередніх, а тому потребує глибокого аналізу авторських наукових підходів до виокремлення основних ідей та концептуальних систем регіональної політики. Це можна зробити тільки в тих теоріях регіоналізму, які мають поліструктурний характер, тобто той, що виходить за межі констатації виключно внутрішніх проблем сталого розвитку, і розглядають регіон країни в його міжнародному значенні та поділяють ідеї «відкритої економіки», вплив яких у ХХІ ст. стане домінуючим.

1. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: Регіональні дослідження: [Моногр.] / Романюк С. А. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С. 3.

2. Концептуальні засади регіональної політики України // Матеріали конференції. Київ, 8 жовтня 1999. – С. 41.

3. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України, Інститут регіональних досліджень [Відповід. ред. М. Долішній]. – Львів, 2001. – С. 11.

4. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети / Долішній М. І. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 17.

5. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України, Інститут регіональних досліджень: Відповід. ред. М. Долішній. – Львів, 2001. – С. 15.

6. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: [Учебник для вузов] / Гранберг А. Г. – М.: ГУВШЭ, 2000. – С. 14.

7. K. Stackelberg, U. Hahne, Teorie rozwoju regionalnego Rozwoj ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska, Czechy, Niemcy, S. Golinowska (red.), Raport IpiSS, z. 16, Warszawa 1998, s. 30.

8. Metody oceny rozwoju regionalnego, D. Strahl (red.), Akademia Ekonomiczna, Wrocław 2006, s. 22 – 23.

9. T. G. Grosse, Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego, «Studia Regionalne i Lokalne» 2002, nr 1(8), Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, s. 25- 48.

10. R. Szul, Teorie i koncepcje w polityce regionalnej, w: Rozwoj, region..., op. cit., s. 109- 124

11. Ширше обговорення проблематики локалізації містять опрацювання: R. Domanski, Gospodarka przestrzena, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006; K. Kucinski, Geografia ekonomiczna – zarys teoretyczny, SGH, Warszawa 1992.

12. Льош А. Географическое размещение хозяйства / Льош А. – М.: Прогресс, 1995. – С. 65.

13. T. G. Grosse, Polityka regionalna..., s. 33 i наступні.

14. M. Piore, C. Sabel, The Secundo Industrial Divie, Basics Books, Nowy Jork 1984; cyt. Za T. G. Grosse, Polityka regionalna..., s. 47. Також див.: I. Pietrzyk, Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w panstwach czlonkowskich, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 47.

The main approaches to the formation of regional economic development concepts are considered. These approaches revealed the evolution of the theory of localization to the theory of spatial economics, and considered the concepts of industrial areas and industrial clusters.

УДК 631.11:712.24

Якубів В. М., Твердохліб В. В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

Висвітлено основні соціально-економічні проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств у сільських територіях Карпатського регіону. Здійснено аналіз факторів, що впливають на соціально-економічні показники розвитку сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано напрями вирішення проблем становлення сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, соціально-економічні проблеми, сільські території, розвиток, сільське населення.

I. Вступ. Проблеми соціального характеру у сільських територіях є особливо актуальним з огляду на те, що вони стосуються основного суб'єкта суспільного життя – селянина і відіграють виняткову роль у відтворенні нації. Саме з питанням соціального забезпечення формується визначальне коло параметрів сільського зростання. Оскільки від рівня соціальних умов життя і праці залежать такі аспекти: розширене відтворення сіл, наявність молоді, створення робочих місць та подальше існування сільських населених пунктів загалом.

Питання врегулювання проблем соціально-економічного характеру у розвитку сільських територій та функціонуванні сільськогосподарських підприємств висвітлені у працях таких вчених як: І. Баланюк [1, с. 45-52], М. Бутко [2, с. 75-78], В. Геєць [3, с. 362-370], О. Грі-

шнова [4, с. 24-28], Е. Лібанова [5, с. 121-124], А. Лісовий [6, с. 118-121], М. Романюк [7, с. 18-20].

Водночас на сучасному етапі залишається ще багато нерозв'язаних соціально-економічних проблем у функціонуванні аграрних підприємств та розвитку сільських територій.

II. Постановка завдання. Метою написання даної статті є окреслення кола найважливіших соціально-економічних проблем функціонування сільськогосподарських підприємств у системі сільських територій, а також обґрунтування напрямів їх вирішення. У процесі дослідження використано ряд загальнонаукових та специфічних методів, а саме: аналізу, синтезу, розрахунково-конструктивний, абстрактно-логічний, індукції та дедукції.

III. Результати. Аналіз соціальних проблем у функціонуванні аграрних підприємств та сільських територій здійснюється у двох напрямках: по-перше, проблеми і переваги соціального характеру, що створюються самими підприємствами; по-друге, аспекти соціальних відносин на селі.

В умовах складного фінансово-економічного становища аграрних підприємств основним напрямом соціального розвитку є створення робочих місць для селян.

Аналіз тенденцій зміни кількості працюючих в аграрних підприємствах показує негативні тенденції щодо щорічного зменшення чисельності зайнятих. У результаті таких змін в цілому по Україні у 2010 р. зменшилась кіль-